

לעגנון - שי

דברים במסיבה בבית נשיא־ישראל

א.

הספר "לעגנון שי" נתחברו בו ולשמו י"ח חכמים, יציאי גליציה והגר, פודוליה ורייסין, פולין וליטא, אשכנז והולנד ואחרון־אחרון ארץ־ישראל, לומר, איש־איש ממקומו, דבר־הערכה על פעלו של המספר לצדדיו השונים, באופן שכמה וכמה מקצועות־עיון נתגייסו ובאו, מקצוע ודברו מקצוע ודברו. ודאי ניתן להמשיל על כך כמה משלים, ובכללם משל המדרש, שנעשה כמטבע המצוי בניסוחו של אותו תיאולוגוס, עניין דמות־הדיוקן, מעשה־הצייר, שמתבונניה השונים מגלים בה איש־איש בבואה אחרת, ואין ריבוי הבבואות סותר את אחדות־הדיוקן. ולא עוד, ניתן להרחיב את המשל ולומר, שלא בא הריבוי אלא להעמיק את האחדות, שהרי לא כדרך שצופי הדמות טועמים אותה לפני מעשה־הפיצול על דרך ניסוי־ראייה מקרנות־חזות שונות, הם טועמים אותה לאחריו. ושמא נוח יותר לירד ממרומי המשל הזה וכמותו ולהלך בבקעת חברו הפשוט ממנו, שגם ענינו הוא דבר האומנים על האמן; הלא הוא שיר־העם הנלכב על החזן שבא לשבות בעיירה וירד לפני התיבה והינה את הקהל בנועם זימרתו ובאו שלושת האומנים - והם אך קיצור של מנין כולל - ואמרו הערכתם, איש־איש מתחום אומנותו על עשייתה וכליה.

אכן, כמה אומנים על אומניותיהם השונות בדעת, נזדווגו במגילת־הספר שלפנינו - תורת־הנסתר ותורת־הנגלה, חקר־אגדה וחקר־הלכה, תורת־הספרות ותורת־הלשון, חכמת־הפילוסופיה ומדע־החברה, בינה בחוקת־הנפש ומנגנאותיה ובחינה בחוקי־היופי וכלליהם. ובין ניצור במשל ראשון ובין ניצור במשל אחרון, הרי הקורא ניתנו לפניו י"ח בבואות, שלאחר שהוא עומד על חילוקי־הקיום והבחני־השרטוטים, הוא חוזר מהם אל כלל־הדיוקן ומנסה לראותו ראייה מחודשת, ומן המוכרח שהדיוקן כחטיבה יראה לו עתה ביתר שלימות משנראה קודם. והיא כוונת הספר ותעודתו.

ב.

ואמנם כוונת הספר ותעודתו ניתנו, שאין בו דבר סיכום לכלל־מפעלו של המספר, ועיקרו חיבורים על סוגיות, פרקים, ואפילו פיסקות בכלל־היצירה. זולת מסתו של ישעיהו רבינו ביץ, שניסה לקבוע מקומו

של ה"גיבור" העגנוני במסגרת הכוללת של הסיפור העברי והיהודי בדורות אחרונים, הרי שאר החיבורים מבקשים חיבור-חיבור למצות ענין מסוים ומוגדר, כשמצע-מחקרם מתפשט על פני יריעה קטנה ואפילו קטנה ביותר, וכמעט שאיננו גולש מעבר ליחידה סיפורית. מחקרו של גרשם שלום באגדה מצטמצם על יריעה ששיעורה מועט, היא אגדת גדיאל התינוק, אולם היא מרחיבה ומעמיקה, ככל שמתגלים והולכים שרשיה של האגדה על רבדיהם וגלגוליהם. מחקרו של אפרים א' אורבך בהלכה נעשה ביריעה גדולה במקצתו, הוא "מעשה בשני תלמידי חכמים שהיו בעירנו", שגם היא בסופה נובילה ששיעורה מועט, אך גם היא משתרגת והולכת ככל שנחשפים קישוריה למקורות ראשונים ואחרונים. מחקרו של נתן רוטנשטיין על בעיית הזמן יריעתו רחבה מעט יותר – קבוצת סיפורי-המעשים, שיחודם וצמצומם כמסייעים להעמיד פרשת-חזות כמסכת-הגות, כדי לגלות, בכוחה של ההפשטה, את תשתיתה של החוקה הדיאלקטית, המחלחלת את בשר-הסיפור ומרהיטה את דמו. מחקרו של יעקב כ"ץ יריעתו רחבה בהרבה – הארת הבעיה של משבר הציבור והיחיד, על דרך ההתפוררות של מוסדי-החיים ונקודת זימונם ופירודם, נקודת-המשפחה, כפי שהיא משתקפת ב"תמול שלשום", והיא הארה שכוחה במה שהיא מסתייעה לא בלבד בקטיגוריות סוציולוגיות אלא גם בידיעה האינטימית של העולם מבית, ושעל-כן נקנית לעצם הבחינה ומסקנותיה חשיבות גם לגבי יחידות-סיפור אחרות.

אולם משהגענו לדרך-הדיון ביריעת סיפור נרחבת, דין שנדגיש חזיון-של-כפל המצוי במגילת-הספר שלפנינו. כבר הזכרנו ענין "מעשה בשני תלמידי חכמים שהיו בעירנו", אך הנה הסיפור הזה ניתן לראותו כפליים – שהרי הוא גם מצע-מסתה של לאה גולדברג, הבוחנת אותו על רקע אחר ומתוך תחושה-שוואה אחר, וביחוד מתוך מרכז-התענינות אחר, כדי להשיב על השאלה מי הוא, בעצם, המספר שבסיפור ומה זיקתו למספרו, הן לצד אפשרות הזיהוי עמו והן לצד כורח-ההפרד ממנו, והיא שאלה שפתרונה לא על אותה נובילה בלבד הוא יוצא ללמד, אלא עשוי אף להיות כקנה-בוחן לכלל יצירי-המספר. כחזיון-כפל זה ניתן עם הזימון של רב ותלמידו בפניה גדולה – הוא הסיפור "אורח נטה ללון", שהוא ענין מסתו של שמעון הל קין, דרך-ניתוח הפותח בקטנה שהיא גדולה, בדיקת חזרת שמו של הסיפור בגופו של הסיפור, על מקומותיה ומשמעותה, והוא כבית-אחיזה המרחיב והולך כדי תפיסת בעיות-יסוד ובעיות-משנה ודרך גילומן. והוא גם ענין חיבורו של גרשון שקד – ביאור מתוך נסיון. ששקולות בו זכות-ההעזה וחובת-הזהירות, להעזר בכמה הלכות שנתחדשו בחקר המבנה של הרומן. כחזיון-כפל זה ניתן בפניה גדולה אחרת, שעניינה

הפוך משל קודמתה, הוא הסיפור "הכנסת כלה" – משולם טוכנר עולה על דרך ביקורת-הביקורת, בבואו להוכיח, כי הסיפור תוכו כברו ממש, באופן שהוא מתאר עולם של תום ושלמות פנימית שלפני ערעורו, וממילא מוכחשת כפילות-הפנים המיוחסת לו, ואם כי המחבר נמצא מבחינה זו כחוזר על ראשונות וראשונים, הרי דרכי-הוכחתו יחייבו את יריביו בחידוש כליהם שלהם. ואילו שמואל וורסס בא להוכיח, על דרך אחר, שלמותו של הסיפור מבחינת המבנה, באופן שהוא מערער את התפיסה שנתרווחה, כי לפנינו צרור-סיפורים האחוז באנסה של מסגרת, ומחזק את ראייתו כאורגאניות שאבריה משולבים ומתואמים.

גם תחום-הלשון מצויה בו כאותה רהיה ברוח תפסת-מרוכה-לא-תפסת, ודומה כי כל עצמה של אותה רהיה בולטת בשם מאמרו של בנימין דה-פריס: וא"ו המהפך, כאילו אין לפנינו אלא בעיית שימושה, ביתר דיוק: בעיית אפס-שימושה, של אותה אות קטנה, בעוד שבאמת רמוזה בעיית המפנה בלשון על חמריה ונוסחה. ואכן, חיים רבין ומשה גוטשטיין הדורשים לא בכללה של לשון-המספר אלא בפרטיה, נוהגים זהירות בפרשה גדולה זאת, וענין מחקריהם חלקי-בעיות, כמיני פתיחות להם – ראשון עוסק בחלל, שרווחו כמתחו, בין מה שנראה כבריאה, לשון-האמן, ובין מה שנראה כהיוליות, אולי אפילו כתוהו-ובוהו, לשון כתה-הבינונים, והוא מרמיזנו על הזיקה שבין מעלה ומטה; אחרון מראה חיוניותה של לשון המספר גם מצד שהיא משופעת גילויים בהיפך התביעה הנורמאטיבית, ואם כי עיקר הגילויים האלה הם בתחומו של שחוק, הריהם מתדמים כי דיה שמיטת שיי"ן שמאל לעשותם חוק. המצניע ביותר היה לכאורה בועז שכביץ שברר לו קטנה, אלא שגדולה מסותרת מאחוריה, היא חידת פיסוקו של המספר, ופתרונה בגיוסה של סטאטיסטיקה, שאפילו פקפקניה המושבעים לא יוכלו שלא להתחשב בה.

דומה, אמה אחת, אך בדוקה כהלכה, היא כהסכמת-חשאי וכמשאלה-שממילא ולא ייפלא אם ש"ד גויטיין ברר לעצמו נובילה אחת "בשעה אחת" לנתחה ניתוח מקיף ומחכים מעברים; אם יעקב לוינגר עומד על בירור משמעות שמה של נובילה קטנה ממנה "פת שלמה" ומוסיף קו בולט לפירוש סמליה; אם א"מ הברמן, שעקב אחרי הביוגרפיה של המספר, בירר לעצמו שרטוט דמותו של אביו, ר' שלום מרדכי הלוי עליו השלום, וכתנא ושייר סיים בחינת המשך יבוא; ואפילו היחיד, המחזר לרגל עיונו ועניינו, לבושי-קדושה ותמשמישיה, על כל הכתבים, דוד תמר, שקוד על הפירוט ואינו בהול על הסיכום. ומשנשתיירה טיפה אחת בקסתם של י"ח החכמים, צירפתי עצמי אליהם, כשענייני ברורה של פסקה אחת שנשמטה בין מהדורה למהדורה.

עינינו הרואות, כי ש"י עגנון הוא נותן-עבודה גדול, ואם לחזור למשל האומנים והאמן אזכיר מעשה סדר-אותיות בתל-אביב, שסידר את "אגדת שלושה וארבעה" לח.נ. ביאליק, וכשנשאל לדעתו, אמר שבחו לאמור: רואה אתה ארגז-אותיות גדול זה, מעודי לא נודמנה לי עבודה, שתעסיק את כל הארגז כולו, כדרך שהעסיקה השירה הזאת. משל הוא, שנמשלו ברור מאליו. אבל, בעצם, לא בא הספר שלפנינו אלא לפרוע ראשית-שלום על שטר-חוב, שחתם עליו גרשם שלום לפני עשר שנים, בדברו על ש"י עגנון לאמור, כי עתיד מפעלו להעסיק מנין של קתידראות.

[ל' אדר א' תשי"ט]